

श्रीपद्मनंदिआचार्यविरचित
अनित्यपंचाशत ।

संस्कृत टीकासहित

तेनो

हिराचद नेमचंद ए

गुजराती भावार्थ लखीने

सोलापूरमा “श्रीदत्तप्रसाद” स्टीम प्रेसमां छपांयो.

बीजी आवृत्ति. प्रति १,०००.

संवत् १९६७. सन १९११.

किंमत बे आना.

१९२१/२२ विधापीठ १/११/२२
महाराष्ट्र संघीयसंघ संस्था

३२८३

बोलापूर शुक्रवारपेठ येथे "श्रीदत्तप्रसाद" छापखान्यांत
महादेव हरि दणगे यांनी छापिले

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमिक ३२८३

॥

पुस्तकं नमः
अ. न. ल. य. २५१२। १८

विषय
२२
२३

जयति जिनोद्धतिधनुषामिषुमाला भवति
योगियोधानां ॥ यद्वाक्करुणामय्यपि मोह-
रिपुप्रहतये तीक्ष्णा ॥ १ ॥

टीका—जिनः जयति । यद्वाक् यस्य जिनस्य वाक् वाणी धृति-
धनुषां धैर्यधनुर्युक्तानां योगियोधानां योगिसुभटानां इषुमाला भ-
वति शरमाला भवति बाणपंक्तिः भवति । किंलक्षणा वाणी करु-
णामयी दयायुक्ता अपि मोहरिपुप्रहतये तीक्ष्णा ।

अर्थ—जिनेश्वर प्रभू जयवन्त हजो. जेहनी वाणी धैर्यरूपी धनुषने
धारण करनारां योगीरूपी शूरवीर पुरुषने बाणनी पंक्तिरूपी थायछे.
ए वाणी दयामयी छे तो पण मोहरूपी शत्रूने हणवामाटे बहु जो-
रदार छे.

यद्येकत्र दिने न भुक्तिरथवा निद्रा न रात्रौ भवेत्
विद्रात्यंबुजपत्रवद्दहनतोभ्याशस्थिताद्य ध्रुवम् ॥
अस्त्रव्याधिजलादितोपि सहसा यच्च क्षयं गच्छति
भ्रातः कात्र शरीरके स्थितिमतिर्नाशेऽस्य को विस्मयः ॥

टीका—यद्यस्मात् एकत्रदिने भुक्तिः न कृता भोजनं न कृतं
तदा रात्रौ निद्रा न भवेत् निद्रा न आगच्छति यत् शरीरं ध्रुवं
विद्राति म्लानं गच्छति । किंवत् दहनतः अभ्याशस्थितात् समी-
पस्थितात् अग्निः यथा अंबुजपत्रवत् अग्निः कमलवत् च पुनः
यत् शरीरं अस्त्रव्याधिजलादिसंयोगतः अपि सहसा क्षयं विनाशं
गच्छति । भो भ्रातः अत्र शरीरे स्थितिमतिः शाश्वतीबुद्धिः का न
कापि । अस्य शरीरस्य नाशे सति कः विस्मयः किं आश्चर्यम् ।

અર્થ—જો એક દાહડો આ શરીરને खावानું નહીં આપ્યું તો રાતનાં ઝંઘ આવતી નથી. અને જેમ અગ્નીના નજીક કમળનું પાનઢૂં મૂકિયે તો તે કરમાઈ જાયછે તેમ આ શરીર કરમાઈ જાયછે. આ શરીરને જો શસ્ત્રનો પ્રહાર થયો અથવા તેમાં વ્યાધી ઉત્પન્ન થયાં અથવા તે જઠાદિમાં ઢૂબી ગયું તો તરત તે નાશ પામેછે. માટે હે ભાઈયો ! પહવાં નાશવંત શરીરનાવિશે શાશ્વત બુદ્ધી કેમ રચાય ? ને પહવું શરીર નાશ થાય તેમાં આશ્ચર્ય તે શું ?

दुर्गंधाशुचिधातुभित्तिकलितं संछादितं चर्मणा
विण्मूत्रादिभृतं क्षुधादिविलसद्दुःखाखुभिरिच्छद्रितम् ॥
क्लिष्टं कायकुटीरकं स्वयमपि प्राप्तं जरावह्निना
चेदेतत्तदपि स्थिरं शुचितरं मूढो जनो मन्यते ॥ ३ ॥

ટીકા—ચેત્ એતત્ કાયકુટીરકં દુર્ગંધં અશુચિધાતુભિત્તિકલિતં વ્યાપ્તં । પુનઃ કિલક્ષણં કાયકુટીરકં ચર્મણા સંછાદિતં । પુનઃ વિ-
દ્મૂત્રાદિભૃતં । પુનઃ કિલક્ષણં કાયકુટીરકં ક્ષુધ્ ક્ષુધા આદિ દુઃ-
ખાનિ તાન્યેવ મૂષકાઃ તૈઃ ક્ષુધા દુઃખમૂષકૈઃ છિદ્રિતં । પુનઃ કિલ-
ક્ષણં કાયકુટીરકં સ્વયમપિ જરાવહ્નિના ક્લિષ્ટં ભસ્મીભાવં પ્રાપ્તં ।
તદપિ મૂઢઃ જનઃ સ્થિરં શુચિતરં શરીરં મન્યતે ।

અર્થ—આ કાયારૂપી ઝૂંપઢૂં કેવું છે કે જેની મીંતો જોડયે તો દુર્ગંધ અપવિત્ર સપ્તધાતૂની બનેલી, અને તેનાઝપર ચામડાનો ગિલાવો, ને બઢી અંદર વિષ્ટા ને મૂત્ર ભરેલાં, બઢી પાછા તેમાં ક્ષુધા વિગેરે દુઃખ-
રૂપી ઝંદરડાપ છિદ્ર પાડેલાં પટલૂંજ નહીં પણ પોતાનીમેલે ઘડપણ-
રૂપી અગ્નીથી બઢી જાય પહવું છતાં પણ મૂરખ લોકો તેને પવિત્ર અને સ્થિર ગણેછે !!

अंभोबुद्बुदसन्निभा तनुरियं श्रीरिंद्रजालोपमा
दुर्वाताहतवारिवाहसदृशा कांतार्थपुत्रादयः ॥

सौख्यं वैषयिकं सदैव तरलं मत्तांगनापांगवत्
तस्मादेतदुपप्लवाप्तिविषये शोकेन किं किं मुदा ॥ ४॥

टीका—इयं तनुः अंभोबुद्बुदसन्निभा जलबुद्बुदसदृशा । इयं श्रीः इंद्रजालोपमा अत्र संसारे श्रीः लक्ष्मीः इंद्रजालसदृशा । अत्र संसारे कांतार्थपुत्रादयः दुर्वाताहतमेघपटलसदृशाः । अत्र संसारे सौख्यं विषयभवं सदैव तरलं चंचलं किंवत् मत्तांगनाकटाक्षवत् चंचलं । तस्मात् कारणात् एतस्मिन् पूर्वोक्तसुखे उपप्लवे सति विनाशे सति शोकेन किं । च प्राप्ते सति मुदा किं ।

अर्थ—आ संसारमां शरीर जे छे ते पाणीना बुडबुडा जेवूं छे. अने लक्ष्मी छे ते इंद्रजाळ जेवी छे. अने स्त्री पुत्र धन दौलत तो मोहोटां पवनथी अथडायलां मेघना वादळांजेवां छे. अने विषयथी निपजतूं सुख हमेष चंचल एटले उन्मत्त स्त्रीना नेत्रकटाक्षजेवूं छे. वास्ते एहवा ऊपर बतावेलां सुखनो नाश थयो तो तेमां शोकते शूं? अने मळ्युं तो हरख पण शूं?

दुःखे वा समुपस्थितेऽथ मरणे शोको न कार्यो बुधैः
संबंधो यदि विग्रहेण यदयं संभूतिदात्री तयोः ॥

तस्मात्तत्परिचिंतनीयमनिशं संसारदुःखप्रदो
येनास्य प्रभवः पुरः पुनरपि प्रायो न संभाव्यते ॥ ५॥

टीका—यदि चेत् विग्रहेण शरीरेण सहः संबंधः अस्ति वा तदा दुःखेन समुपस्थिते प्राप्ते सति अथ मरणे प्राप्ते सति बुधैः चतुरैः शोकः न कार्यः न कर्तव्यः यद्यस्मात्कारणात् अयं विग्रहः शरीरः तयोः दुःखशोकयोः द्वयोः संभूतिदात्री जन्मभूमिः तस्मात् कारणात् अनिशं तत् आत्मस्वरूपं परिचिंतनीयं विचारणीयं । येन विचारेण आत्मचिंतनेन पुरः अग्रे पुनरपि अस्य शरीरस्य प्रभवः उत्पत्तिः प्रायः बाहुल्येन न संभाव्यते न संप्राप्यते । किलक्षणः प्रभवः संसारदुःखप्रदः ।

અર્થ—જો એહવા નાશવંત શરીરના સાથે સંબંધ છે અને તેમાંથી દુઃખ ભોગવું પડ્યું અથવા મરણ પણ થઈ ગયું તો ત્યાં ડાહ્યા માણસે શોક કરવો નહીં. કારણ આ કાયા જે છે તે દુઃખ અને શોકને ઉપ-જાવનારી ભૂમીજ છે. વાસ્તે નિરંતર આત્મસ્વરૂપનું ચિંતવન કરવું. જે આત્મચિંતવન કરવાથી આગલ આ દુઃખદાયી સંસારમાં શરીરનું ઉપ-જવું તથા મરવું ફરીથી થાયજ નહીં.

दुर्वारार्जितकर्मकारणवशादिष्टे प्रनष्टे नरे

यच्छोकं कुरुते तदत्र नितरामुन्मत्तलीलायितं ॥

यस्मात्तत्र कृतेन सिद्ध्यति किमप्येतं परं जायते

नश्यंत्येव नरस्य मूढमनसो धर्मार्थकामादयः ॥ ६ ॥

ટીકા—દુર્વાર દુર્નિવાર અર્જિત ઉપાર્જિત કર્મકારણવશાત્ ઇષ્ટે નરે પ્રનષ્ટે સતિ વિનાશે સતિ અત્ર સંસારે નિતરાં અતિશયેન યદ્ય-સ્માત્ નરઃ શોકં કુરુતે તત્ ઉન્મત્તલીલાયિતં વાતૂલચેષ્ટિતં અસ્તિ । યસ્માત્ કારણાત્ તત્ર તસ્મિન્ શોકે કૃતે સતિ કિં સિદ્ધયતિ ન કિમપિ । પરં કેવલં એતત્ જાયતે એતત્ કિં મૂઢમનસઃ નરસ્ય ધર્મ-અર્થકામાદયઃ નશ્યંતિ એવ નિશ્ચયેન ।

અર્થ—અનિવાર ઉપજાવેલાં કરમનાં લીધે આપણો કોઈ ઇષ્ટ પુરુષ મરણ પામે છે અને તેના માટે આ સંસારમાં જે અતિશય શોક કરવામાં આવે છે તે કેવલ ભ્રમિષ્ટ માણસે ચેષ્ટા કરવા જેવું છે. કારણ તેહવો શોક કરવાથી કશું સિદ્ધ થતું નથી, પણ ઉલટા તેથી ધર્મ, અર્થ, કામ વિગેરે એ મૂરખ માણસે ખોઈ બેસે છે, પટલું થાય છે.

उदेति पाताय रविर्यथा तथा

शरीरमेतन्ननु सर्वदेहिनां ॥

स्वकालमासाद्य निजे हि संस्थिते

करोति कः शोकमतः प्रबुद्धधीः ॥ ७ ॥

टीका—ननु इति वितर्के यथा रविः पाताय पतनार्थं उदेति उदयं करोति तथा सर्वदेहिनां एतत् शरीरं पाताय पतनार्थं उदेति उदयं करोति । अतः कारणात् स्वकालं आसाद्य प्राप्य निजे स्वकीये मित्रादौ गोत्रजने वा संस्थिते मृते सति कः प्रबुद्धधीः शोकं करोति न कोपि ।

अर्थ—जेम सूर्य जे छे ते अस्त थवाने माटेज उदय पामेछे, तेम संपूर्ण प्राणीमात्रनूं शरीर जे छे ते नाश थवाना माटेज उत्पन्न थायछे. वास्ते पोतानी आयुर्दा पूरी थवाथी जे कोई आपणा भाईबंद सगां-वाहलां मरण पामेछे तेना माटे डाहू माणस कोई शोक करशे ? कोई पण नहीं.

भवंति वृक्षेषु पतन्ति नूनं
पत्राणि पुष्पाणि फलानि यद्वत् ॥
कुलेषु तद्वत् पुरुषाः किमत्र
हर्षेण शोकेन च सन्मतीनां ॥ ८ ॥

टीका—यद्वत् यथा वृक्षेषु पत्राणि पुष्पाणि फलानि भवंति नूनं पुनः स्वकालं प्राप्य पतन्ति तद्वत् तथा कुलेषु पुरुषाः संभवन्ति च पुनः पतन्ति । अत्र लोके सन्मतीनां भव्यानां हर्षेण किं च पुनः शोकेन किं न किमपि !

अर्थ—जेवीरीते वृक्षने पान, फूल, फल आवेछे अने तेनो खांर-वानो वखत आव्यो एटले नीचे खीरी पडेछे; तेवीरीते कुळमां मनुष्य जनम लेछे अने वखत आवे मरी जायछे, माटे समजू माणसे तेथी हरख ते शूं करवो अने शोक पण शूं करवो ? कईज नहीं.

दुर्लभ्याद्भवितव्यता व्यतिकरान्नष्टे प्रिये मानुषे
यच्छोकः क्रियते तदत्र तमसि प्रारभ्यते नर्तनं ॥
सर्वं नश्वरमेव वस्तु भुवने मत्वा महत्या धिया
निर्द्धृताखिलदुःखसंततिरहो धर्मः सदा सेव्यतां ॥ ९ ॥

ટીકા—અત્ર સંસારે દુર્લભ્યાત્ દુર્નિવારાત્ ભવિતવ્યતાસ્વરૂપાત્ પ્રિયે માનુષે નષ્ટે સતિ યત્ શોકઃ ક્રિયતે તત્ તમસિ અંધકારે નર્તનં પ્રારમ્ભ્યતે । અહો इति संबોધને भो भव्याः भुवने संसारे सर्वं वस्तु नश्वरं विनश्वरं मत्वा ज्ञાત્વા મહત્યા ધિયા ગરિષ્ઠબુદ્ધ્યા સદા ધર્મઃ સેવ્યતાં । કિંલક્ષણો ધર્મઃ નિર્દૂતા સ્ફોટિતા અસ્થિલ-
દુઃખસંતતિઃ યેન સઃ ।

અર્થ—આ સંસારમાં ટાઢી નહિ શકાય પહવાં ભાવી ચનાવ બન-
વાથી આપણું વાહાલું માણસ મરણ પામ્યાથી જે શોક કરિયે છીયે
તે અંધારામાં નૃત્ય કરવા જેવું છે. વાસ્તે હે ભાઈયો, આ સંસારમાં
સર્વ વસ્તુઓ નાશવંત છે એમ સમજીને વિવેકી માણસે સદા ધર્મનું
સેવન કરવું જોઈયે. કારણ ધર્મથી સંપૂર્ણ દુઃખ મટી જાયછે.

पूर्वोपार्जितकर्मणा विलिखितं यस्यावसानं यदा
तज्जायेत तदैव तस्य भविनो ज्ञात्वा तदेतद्ध्रुवं ॥
शोकं मुंच मृते प्रियेपि सुखदं धर्मं कुरुष्व।दरात्
सर्पे दूरमपागते किमिति भोस्तद्वृष्टिराहन्यते ॥ १० ॥

ટીકા—યસ્ય ભવિનઃ જીવસ્ય પૂર્વોપાર્જિતકર્મણા યદા યસ્મિન્
સમયે અવસાનં અંતઃ નાશઃ વિલિખિતઃ તસ્ય ભવિનઃ જીવસ્ય તત્
અવસાનં વિનાશઃ તદા તસ્મિન્ સમયે જાયેત ઉત્પન્નૈત તદેતત્ ધ્રુવં
નિશ્ચિતં જ્ઞાત્વા પ્રિયેપિ મૃતે શોકં મુંચ ત્યજ । આદરાત્ સુખં ધર્મં
કુરુષ્વ । ભોભવ્યાઃ સર્પે દૂરં અપાગતે સતિ તસ્ય સર્પસ્ય ઘૃષ્ટિઃ
લીલા આહન્યતે યષ્ટિભિઃ પીડ્યતે । इति मूर्खत्वं ।

અર્થ—જે પ્રાણીનો પૂર્વે ઉપજાવેલા કર્મપ્રમાણે જે વચ્ચે અંત થવાનો
લખેલો તે વચ્ચે તે જીવનો અંત થાયછે પહવો નિશ્ચય છે, એમ સમ-
જીને વાહલાના મરણનો શોક મૂકીદો. અને પ્રેમભાવથી ધર્મ કરો.
હે ભવ્ય જીવો, સર્પ નિકળીને છોટે ગયાકેડે તેના લિસોટાને લાક-
ડીથી ઠોકવું તે મૂર્ખાઈછે.

ये मूर्खा भुवि तेपि दुःखहतये व्यापारमातन्वते
सा माभूदथवा स्वकर्मवशतस्तस्मान्न ते तादृशाः ।
मूर्खान्मूर्खशिरोमणीन्नु वयं तानेव मन्यामहे
ये कुर्वन्ति शुचं मृते सति निजे पापाय दुःखाय च ११

टीका—भुवि भूमंडले अपि ये मूर्खाः शठाः दुःखहतये दुःख-
विनाशाय व्यापारं आतन्वते विस्तारयन्ति । तस्मात् कर्मवशतः सा
दुःखहतिः माभूत् अथवा ते मूर्खाः तादृशाः ननु इति वितर्के वयं
तान् एव मूर्खान् मूर्खशिरोमणीन् मन्यामहे । ये शुचं शोकं कुर्वन्ति
क सति निजे इष्टे मृते सति । तत् शोकं पापाय च पुनः दुःखाय
भवति ।

अर्थ—आ जगतमां जे मूर्ख लोक दुःख मटवामाटे रोवा कूट-
वानो धंधो वधारेछे तेनाथी कर्मना लीधे तेमनू दुःख तो घटतू नथीज,
पण ते शोकथी उलटूं पाप अने दुःख थायछे. वास्ते जे लोक पोताना
सगां वाहलाना मरणना लीधे शोक करतां बेसेछे तेमने अमे मूर्-
खना शिरोमणी मानिये छीये.

किं जानासि न किं शृणोषि ननु किं प्रत्यक्षमेवेक्षसे
निःशेषं जगदिंद्रजालसदृशं रंभेव सारोज्झितं ॥
किं शोकं कुरुषेत्र मानुषपशो लोकांतरस्थे निजे
तत्किंचित्कुरु येन नित्यपरमानंदास्पदं गच्छसि ॥१२॥

टीका—भो मानुषपशो निःशेषं जगत् इंद्रजालसदृशं रंभाइव
कदलीगर्भवत् सारोज्झितं किं न जानासि किं न शृणोषि प्रत्यक्षं
किं न ईक्षसे । अत्र संसारे निजे इष्टे लोकांतरस्थे मृते सति शोकं
किं कुरुषे तत् किंचित् स्वकार्यं कुरु येन कार्येण नित्यपरमानंद
आस्पदं स्थानं गच्छसि ।

अर्थ—हे मनुष्यरूप पशू तूं आ जगत इंद्रजाळ जेवूं अने केळना गाभानी पेठे असार जाणतो नथी के शूं? अने तेम सांभळ्यूं नथी के शूं? वळी प्रत्यक्ष तारा नजरे तूं जोतो नथी के शूं? अरे, आ संसारमां पोतानूं प्यारूं कोई परलोक जाय तेनामाटे तूं शोक शुं करेछे? एहवूं कांइ आत्मकल्याणनूं काम कर के जेनाथी तूं सदा-काळ परमानंद पदने प्राप्त थईश.

जातो जनो म्रियते एव दिने च मृत्योः

प्राप्ते पुनस्त्रिभुवनेपि न रक्षकोस्ति ।

तद्यो मृते सति निजेपि शुचं करोति

पूत्कृत्य रोदति वने विजने स मूढः ॥ १३ ॥

टीका—जातः उत्पन्नो नरः च पुनः मृत्योः दिने प्राप्ते सति म्रियते एव निश्चयेन । पुनः त्रिभुवने कोपि रक्षको न अस्ति तत्तस्मात् कारणात् यः जनः निजेपि इष्टे मृते सति शुचं करोति शोकं करोति सः मूढः विजने जनरहिते वने पूत्कृत्य रोदति ।

अर्थ—जे माणस जनम पाय्यो छे ते मरणनो वखत आवे मरवानो छेज एमां भूल नथी. तेने रक्षण करवा आ त्रैलोक्यमां कोई-पण समर्थ नथी. वास्ते जे माणस पोतानूं कोई मरी जवाथी शोक करतो बेसेछे तेनो शोक जेम मूरख माणसे वगडामां, जहां कोई सांभळवा पण नथी तहां, मोहोटां पोकार करीने रोवा जेवोछे.

इष्टक्षयो यदिह ते यदनिष्टयोगः

पापेन तद्भवति जीव पुराकृतेन ।

शोकं करोषि किमु तस्य कुरु प्रणाशं

पापस्य तौ न भवतः पुरतोपि येन ॥ १४ ॥

टीका—भो जीव इह संसारे यत् अनिष्टयोगः यत् इष्टक्षयः अनिष्ट संगः इष्टविनाशः तत्पापेन भवति पुराकृतेन पापेन भवति ।

भो जीव शोकं किमु करोषि तस्य पापस्य प्रणाशं कुरु । येन पाप-
प्रणाशेन पुरतो अग्रतः तौ द्वौ अनिष्टसंयोगइष्टवियोगौ न भवतः ।

अर्थ—अरे जीव, आ संसारमां जे अणगमतूं आवी मळेछे, अने
भावतूं निकळी जायछे ते बधूं पेहेलां करेलां पापना लीधे थायछे.
धास्ते तूं शोक शूं करेछे? ते पापनो क्षय करवा मांड! कारण पापनो
क्षय थशे पटले पछे अणगमतूं आवी पडवूं अने भावतूं निकळी जवूं
ए बन्ने थवाना मटो जशे.

नष्टे वस्तुनि शोभनेपि हि तदा शोकः समारभ्यते
तल्लाभोथ यशोथ सौख्यमथवा धर्मोथवा स्याद्यदि ।
यद्येकोपि न जायते कथमपि स्फारैः प्रयत्नैरपि
प्रायस्तत्र सुधीर्मुधा भवति कः शोकोग्रक्षोवशः ॥१५

टीका—हि यतः शोभने अपि वस्तुनि नष्टे सति तदा शोकः
समारभ्यते । यदि चेत् तल्लाभः तस्य वस्तुनः लाभः भवेत् अथ
यशः भवेत् अथवा सौख्यं भवेत् अथवा धर्मः भवेत् । यदि तत्र
चतुर्णां मध्ये एकः अपि कथमपि स्फारैः विस्तीर्णैः प्रयत्नैः कृत्वा
प्रायः बाहुल्येन न जायते एकः अपि न उत्पद्यते । तदा कः सुधीः
ज्ञानवान् मुधा शोकराक्षसवशः भवति । अपि तु न भवति ।

अर्थ—आपणी घणी गमती वस्तु जती रहे त्यारे शोक करिये
छिये; पण ते शोक करवाथी ते वस्तु पाछी जडे तेम होय, अथवा
ते शोक करवाथी कंई जस मळतूं होय, अथवा सुख थतूं होय,
अथवा धर्म थतो होय, तो ते करवो ठीकज छे. पण आ चारमांथी
एक पण शोक करवाथी थतूं नथी तो पछे कोण समजू माणस
शोक करतो बेसशे? कोई नहीं.

एकद्रुमे निशि वसन्ति यथा शकुन्ताः

प्रातः प्रयांति सहसा सकलासु दिक्षु ।

સ્થિત્વા કુલે વત તથાન્યકુલાનિ મૃત્વા

લોકાઃ શ્રયંતિ વિદુષા खलु शोच्यते कः ॥ १६ ॥

ટીકા—યથા શકુંતાઃ પક્ષિણઃ નિશિ રાત્રૌ એકદ્રુમે વસંતિ પ્રાતઃ સુપ્રભાતે સહસા સકલાસુ દિશુ પ્રયાંતિ મચ્છંતિ । વત ઇતિ સ્વેદે તથા લોકાઃ અન્યકુલે સ્થિત્વા અન્યકુલાનિ મૃત્વા આશ્રયંતિ । खलु નિશ્ચિતં વિદુષા પંડિતેન કસ્ય કૃતે કારણાય શોચ્યતે । અપિ તુ ન શોચ્યતે ।

અર્થ—જેમ રાત્રીનાવિષે પંખિયો એક ઝાડઊપર બેસેછે, અને સવારના સર્વ દિશામાં ઝૂડી જાયછે; તેમ માણસપણ એક કુળમાં આવેછે અને તહાંથી મરીને બીજા કુળમાં જાયછે. માટે વિચારવાન માણસ શાવાસ્તે શોક કરે ?

दुःखव्यालसमाकुलं भववनं जाड्यांधकाराश्रितं

तस्मिन् दुर्गतिपल्लिपातिकुपथैः भ्राम्यन्ति सर्वेऽंगिनः ।

तन्मध्ये गुरुवाग्प्रदीपममलज्ञानप्रभाभासुरं

प्राप्यालोक्य च सत्पथं सुखपदं याति प्रबुद्धो ध्रुवं १७

ટીકા—ભવવનં સંસારવનં દુઃખવ્યાલા હસ્તિનઃ તૈઃ સમાકુલં ભરિતં । પુનઃ કિલક્ષણં ભવવનં જાડ્યાંધકાર મૂર્ખતાંધકાર આશ્રિતં । તસ્મિન્ ભવવને સંસારવને દુર્ગતિ પલ્લિપાતિકુપથૈઃ દુર્ગતિ ભિલ્લસતિ કાગમનશીલકુમાર્ગૈઃ સર્વે અંગિનઃ જીવાઃ ભ્રામ્યન્તિ । તન્મધ્યે સંસારવનમધ્યે ગુરુવાક્ ગુરુવચનપ્રદીપં પ્રાપ્ય ચ પુનઃ આલોક્ય સત્પથં દૃષ્ટ્વા પ્રબુદ્ધઃ જ્ઞાનવાન્ સુખપદં મોક્ષપદં યાતિ ગચ્છતિ । કિલક્ષણં ગુરુવચનં અમલ નિર્મલ જ્ઞાનપ્રભાભાસુરં પ્રકાશમાનં ।

અર્થ—આ સંસારરૂપી વન કેવું છે કે જેમાં દુઃખરૂપી હાર્થી મરેલાં છે, મૂર્ખાઈરૂપી અંધકાર ફેલાયલો છે, વઢી જદાં દુર્ગતીરૂપી

भील लूटी जाय एहवा खराब रस्तां छे. एहवां संसाररूपी वनमां संपूर्ण प्राणीमात्र भ्रमण करेछे. तहां शानी माणसने गुरूनो उपदेश-रूपी दीवो जडे तो तेना आधारथी ते पोताना धान्या ठेकाणे एटले मोक्षस्थानमां पोहोंची शकेछे. कारण गुरुवचन ते ठेकाणे बहु प्रकाश बतावनारुं छे.

यैवस्वकर्मकृतकालकलात्रजंतु-

स्तत्रैव याति मरणं न पुरो न पश्चात् ।

मूढास्तथापि हि मृते स्वजने विधाय

शोकं परं प्रचुर दुःखभुजो भवंति ॥ १८ ॥

टीका—अत्र संसारे स्वकर्मकृतकालकला मरणवेला अस्ति तत्रैव वेलायां जंतु मरणं याति गच्छति न पुरः अग्रे न पश्चात् । हियतः मूढाः जनाः तथापि स्वजने इष्टे मृते सति परं शोकं केवलं विधाय कृत्वा प्रचुरदुःखभोक्तारः भवंति ।

अर्थ—आ संसारमां हरएक प्राणी पोतानां बांधेलां कर्मप्रमाणे जे वखत मरवानो तेज वखते मरण पामवानो छे. तेमां घडी आगळ पाछळ थवानी नथी. तेम छतां सगावाहलानां मरण थवाथी मूर्ख लोको मोहोटा शोक आदरीने अतिशय दुःखना भोग थई पडेछे.

वृक्षाद्वृक्षमिवांडजा मधुलिहः पुष्पाच्च पुष्पं यथा

जीवा यांति भवाद्ववांतरमिहाश्रांतं तथा संसृतौ ।

तज्जातेथ मृतेथ वा नहि मुदं शोकं न कस्मिन्नपि

प्रायः प्रारभतेधिगम्य मतिमानस्थैर्यमित्यंगिनां ॥१९॥

टीका—इह संसारे जीवाः आश्रांतं निरंतरं भवात् भवांतरं यांति पर्यायात् पर्यायांतरं गच्छन्ति । तत्र दृष्टान्तमाह । यथा अंडजाः पक्षिणः वृक्षात् वृक्षं यांति । यथा मधुलिहो भृंगाः पुष्पात् अन्यं पुष्पा यांति तथा जीवाः इत्यर्थः । तत्तस्मात् कारणात् मति-

વાન્ જ્ઞાનવાન્ ભવ્યઃ इति અમુના પ્રકારેણ અંગિનાં જીવાનાં અસ્થૈર્યં વિનશ્વરત્વં અધિગમ્ય જ્ઞાત્વા ઇષ્ટે જાતેસતિ ઉત્પન્નેસતિ મુદં ન પ્રારભતે હર્ષં ન કુરુતે । અથવા કસ્મિન્ ઇષ્ટે મૃતેસતિ શોકં ન પ્રારભતે પ્રાયઃ બાહુલ્યેન શોકં ન કુરુતે ।

અર્થ—આ સંસારમાં પંખિયો જેમ એક ફાડ ડાહ્યાની ડાહ્યાને બીજા ફાડડાહ્યા ઉપર બેસેછે, ભ્રમરા એક ફૂલડાહ્યાની ડાહ્યાને બીજાં ફૂલડાહ્યા ઉપર બેસેછે, તેમ પ્રાણીમાત્રપણ એક ભવ છોડીને બીજો ભવ હમેશ લીધાં કરેછે. વાસ્તે સમજૂ માણસ આ જીવિતર બધું ક્ષણભંગુર છે એમ સમજીને કોઈ વાહાલું જનમ પામ્યું તો હરખ કરતો નથી, તેમ કોઈ વાહાલું સગું મરણ પામ્યું તો શોકપણ કરતો નથી.

ભ્રામ્યત્ કાલમનંતમત્ર જનને પ્રાપ્નોતિ જીવો ન વા
માનુષ્યં યદિ દુષ્કુલે તદઘતઃ પ્રાપ્તં પુનર્નશ્યતિ ।
સજ્જાતાવથ તત્ર યાતિ વિલયં ગર્ભેપિ જન્મન્યપિ
દ્રાગ્ બાલ્યેપિ તતોપિ નો વૃષ ઇતિ પ્રાપ્તે પ્રયત્નો વરઃ ૨૦

ટીકા—અત્ર જનને સંસારે અનંત કાલં ભ્રામ્યત્ જીવઃ માનુષ્યં મનુષ્યપદં પ્રાપ્નોતિ વા ન પ્રાપ્નોતિ । યદિચેત્ દુષ્કુલે નિઘ્નકુલે તત્ત નરત્વં પ્રાપ્તં અઘતઃ પાપતઃ પુનઃ તન્નરત્વં નશ્યતિ । અથ સજ્જાતૌ સમીચીનકુલે પ્રાપ્તે અપિ તત્ર સત્કુલે વિલયં વિનાશં યાતિ । ગર્ભે અપિ જન્માનિ અપિ દ્રાક્ બાલ્યે અપિ વિલયં યાતિ । તતઃ કારણાત્ વૃષે ધર્મે પ્રાપ્તે સતિ ઇતિ વરઃ શ્રેષ્ઠઃ પ્રયત્નઃ કિં નો ક્રિયતે । અપિ તુ ધર્મે યત્નઃ ક્રિયતે ।

અર્થ—આ સંસારમાં આ જીવને અનંતકાલસુધી ભ્રમતા ભ્રમતા મનુષ્ય જનમ મલ્લવોજ કઠણ. કદાપી તે મલ્લો પણ જો નીચાં કુલમાં જનમ થાય તો તે જનમ ત્યાં પાપ કરમથી નકામો જાય. જો સારાં કુલમાં કોઈ વચ્ચે જનમ થાય તો કેટલીક વચ્ચે ગરભમાંજ મરી જાયછે અને કેટલીક વચ્ચે જનમ થયાંકેડે બાલ અવસ્થામાં મરી જાયછે.

वास्ते धरम सेवन करवानां साधनो मळ्यां होय तो धर्म साधन करवामां बनतो उद्यम शा माटे न करवो ?

स्थिरं सदपि सर्वदा भृशमुदेत्यवस्थांतरैः

प्रतिक्षणमिदं जगज्जलदकूटवन्नश्यति ।

तदत्र भवमाश्रिते मृतिमुपागते वा जने

प्रियेपि किमहो मुदा किमु शुचा प्रबुद्धात्मनः ॥२१॥

टीका—इदं जगत् सर्वदाकाले स्थिरं शाश्वतं सत् सत्त्वारूपं ध्रौव्यं अपि प्रतिक्षणं समयं समयंप्रति अवस्थांतरैः पर्यायांतरैः भृशं अत्यर्थं उदेति पुनः नश्यति । किंवत् जलदकूटवत् मेघपटलवत् । तत्तस्मात् कारणात् अत्र संसारे प्रिये इष्टे जने भव आश्रिते जन्मप्राप्तेसति प्रबुद्धात्मनः मुदा हर्षेण किं । न किमपि । वा प्रिये इष्टे जने मृतिं मरणं उपागते सति अहो इति संबोधने प्रबुद्धात्मनः ज्ञानयुक्तपुरुषस्य शुचा किमु शोकेन किं । न किमपि ।

अर्थ—आ जगत सदा सर्वकाल सत्त्वारूपे शाश्वत छे तोपण मेघनां वादळां जेवूं क्षणक्षणमां पर्याय बदलीने हमेश उत्पत्ति अने नाश पाभ्यां करेछे. वास्ते करीने आ संसारमां कोई वाहालानां जनम थयां तो तेथी चतुर पुरुषे हरखते शूं करवो ? अने कोई वाहालां सगांनो मृत्यू थाय तो तेनो शोक पण शूं करवो ? कईज नहीं.

लंघ्यंते जलराशयः शिखरिणो देशास्तटिन्या जनैः

सा वेला तु मृतेर्नृपक्ष्मचलनस्तोकापि देवैरपि ॥

तत्कस्मिन्नपि संस्थिते सुखकरं श्रेयो विहाय ध्रुवं

कः सर्वत्र दुरंतदुःखजनकं शोकं विदध्यात्सुधीः ॥२२॥

टीका—जनैः लोकैः जलराशयः समुद्राः लंघ्यंते । शिखरिणः पर्वताः लंघ्यंते । देशाः लंघ्यंते ! जनैः तटिन्यः नद्यः लंघ्यंते । पुनः मृतेः मरणस्य सा वेला देवैरपि नृपक्ष्मचलनस्तोका अपि मनु-

બ્યનેત્રપલકસદૃશા અપિ ન લંઘ્યંતે । તત્તસ્માત્કારણાત્ કસ્મિન્ ઇષ્ટે
સંસ્થિતેસતિ મૃતેસતિ સુખકરં શ્રેયઃ પુણ્યં વિહાય ત્યક્ત્વા કઃ સુધીઃ
જ્ઞાનવાન્ શોકં વિદધ્યાત્ શોકં કુર્યાત્ । કિંલક્ષણં શોકં સર્વત્ર
સદૈવ દુરંતદુઃખજનકં ઉત્પાદકં ।

અર્થ—લોકો સમુદ્ર ઉલ્લંઘન કરી શકેછે, મોટા મોટા ઝંઘા પર્વત
ઓઢંગી શકેછે, લાંબા લાંબા દેશ ઓઢંગેછે, મોહટી મોહટી નદિયો
ઓઢંગી શકેછે, પણ મરણની જે વચ્ચત ઠરેલી છે તે આંખની એક
પલકમાત્રથી મોહટા દેવતાઓથી પણ ઓઢંગી શકાતી નથી. વાસ્તે
કરીને આપણું કોઈ વાહાલું સગું મરી જાય તે વચ્ચત પુણ્યના કામ
કરવાના મૂકી દેઈને ડાહ્યો માણસ કોઈ રોતો બેસશે? કોઈ નહીં.
કારણ રોવાથી હમેશા દુઃખજન ઉપજવાનું છે.

આક્રંદં કુરુતે યદત્ર જનતા નષ્ટે નિજે માનુષે
જાતે યચ્ચ મુદં તદુન્નતધિયો જલ્પંતિ વાતૂલતાં ॥
યજ્જાઙ્યાત્કૃતદુષ્ટચેષ્ટિતભવત્કર્મપ્રબંધોદયા-
ન્મૃત્યૂત્પત્તિપરંપરામયમિદં સર્વં જગત્સર્વદા ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—અત્ર સંસારે જનતા જનસમૂહઃ નિજે માનુષે નષ્ટેસતિ
મૃતેસતિ યત્ આક્રંદં રોદનં કુરુતે । ચ પુનઃ નિજે ઇષ્ટે જાતેસતિ
ઉત્પન્નેસતિ યત્ મુદં હર્ષં કુરુતે તત્ ઉન્નતધિયઃ ગણધરદેવાઃ વાતૂ-
લતાં જલ્પંતિ કથયંતિ । યતઃ યત્ इदં સર્વં જગત્ સર્વદા સદૈવ
જાઙ્યાત્ કૃતદુષ્ટચેષ્ટિતભવત્કર્મપ્રબંધોદયાત્ ઉપાર્જિતકર્મવિપાકાત્
મૃત્યૂત્પત્તિપરંપરામયં સર્વં જગત્ इत्यર્થઃ ।

અર્થ—આ સંસારમાં જે લોકો પોતાનું ઇષ્ટ માણસ મરી જવાથી
રુબે કુટેછે, અને કોઈ ઇષ્ટ પ્રાણીનો જનમ થવાથી હરષ માનેછે તે
બધું અમિષ્ટ માણસના બકવા જેવું છે. કારણ કે આ આખું જગત
પોતાના કવ્યાં કર્મ ઉદય આવે તે પ્રમાણે સદા સર્વકાલ જનમ મર-
ણના ફેરામાંજ છે.

गुर्वी भ्रांतिरियं जडत्वमथवा लोकस्य यस्मादसन्
संसारे बहुदुःखजालजटिले शोकी भवत्यापदि ॥

भूतप्रेतपिशाचफेरवचितापूर्णे श्मशाने गृहं
कः कृत्वा भयदादमंगलकृताद्वावाद्भवेच्छंकितः ॥२४॥

टीका—लोकस्य इयं गुर्वी भ्रांतिः गुरुतरभ्रमः अथवा जडत्वं ।
यस्मात्संसारे वसन् तिष्ठन् सन् आपदिसत्यां शोकी भवति शोकं
करोति । किलक्षणे संसारे बहुदुःखजालजटिले बहुलदुःखपूर्णे ।
श्मशाने गृहं कृत्वा भयदात् भावात् पदार्थात् कः पुमान् शंकितः
भवेत् । किलक्षणे श्मशाने भूतप्रेतपिशाचफेरवफेत्कारशब्दचिता-
पूर्णे । पुनः किलक्षणे श्मशाने अमंगलकृते अमंगलस्वरूपे ।

अर्थ—लोकने आ कई भ्रम छे के लोकनी मूर्खता छे ? कारण
अनेक जातनां दुःखथी भरेला एहवा संसारमां रहेछे अने दुःख आवे
त्यारे पाछो रोटो बेसेछे. जुवो, जहां स्मशानमां मडदां बळतां होय,
भूतपिशाचना भयंकर शब्द थतां होय, जहां बधूं अमंगल देखीतूं
होय, त्यां घर बांधीने बेसवूं अने त्यां भूतनी बीक हशे के शूं एहवी
शंका करवी ते केवूं केहवाय ?

भ्रमति नभसि चंद्रः संसृतौ शश्वदंगी

लभत उदयमस्तं पूर्णतां हीनतां च ॥

कलुषितहृदयः सन् याति राशिं च राशे-

स्तनुमिह तनुतस्तत्कोत्र मुत्कश्च शोकः ॥ २५ ॥

टीका—यथा चंद्रः शश्वत् नभसि आकाशे भ्रमति तथा संसृतौ
संसारे अंगी जीवः भ्रमति । च पुनः यथा चंद्रः उदयं अस्तं पू-
र्णतां हीनतां लभते तथा प्राणी उदयं अस्तं पूर्णतां हीनतां लभते ।
च पुनः यथा चंद्रः कलुषितहृदयः सन् सकाशात् राशेः राशिं याति

इह संसारे तथा प्राणी तनुतः शरीरात् शरीरं याति । तत्तस्मात्
अत्र संसारे मुत् हर्षः कः च पुनः शोकः कः । नच शोकः नच हर्षः ।

અર્થ—જેમ ચંદ્રમા આકાશમાં સદાકાલ ભ્રમણ કરેછે, તેમ આ સંસારમાં પ્રાણી પણ ભ્રમણ કરેછે. જેમ ચંદ્રમાનો ઉદય અસ્ત થાયછે તેમ પ્રાણીમાત્રમ્ની ઉપજેછે અને મરેછે. જેમ ચંદ્રમા નાહનો મોટો થાયછે તેમ પ્રાણીયોની સ્થિતીપણ ચઢતી પડતી થયાં કરેછે. જેમ ચંદ્રમા મેલા અંતઃકરણનો છતાં એક રાશીથી બીજા રાશીપ જાયછે તેમ પ્રાણી પણ એક શરીર મૂકીને બીજું શરીર ધારણ કરેછે. વાસ્તે એહવા સંસારમાં હરખ તે શો અને શોક તે શો ? હરખને શોક કંઈમ્ની નહીં.

तडिदिव चलमेतत्पुत्रदारादि सर्वं

किमिति तदभिघाते सिध्यते बुद्धिमद्भिः ॥

स्थितिजननविनाशं नोष्णतेवानलस्य

व्यभिचરति कदाचित् सर्वभावेषु नूनम् ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—ઓ ભવ્યાઃ એતત્પુત્રદારાદિ સર્વં તડિદિવ ચલં વિદ્યુ-
દિવ ચપલં ઇતિ જ્ઞાત્વા તદભિઘાતે તસ્ય પુત્રદારાદિકસ્ય અભિ-
ઘાતે સતિ મૃતૌ સત્યાં બુદ્ધિમદ્ભિઃ કિં સિદ્યતે । નૂનં નિશ્ચિતં સર્વ-
ભાવેષુ પદાર્થેષુ ષટ્દ્રવ્યેષુ સ્થિતિજનનવિનાશં અનલસ્ય અગ્નેઃ ઉ-
ષ્ણતેવ કદાચિત્ નો વ્યભિચરતિ । અગ્નિઃ ઉષ્ણતાં ન દૂરીકરોતિ ।

અર્થ—હે ભવ્ય જીવો, આ સ્ત્રીપુત્રાદિક વધાં વીજળીના ચમકારા જેવાં ક્ષણભંગુર છે, એમ જાણીને તેમનાં મરણ થવાથી સમજૂ માણસે સ્વેદ શામાટે કરવો જોઈયે ? દુનિયામાં જેટલાં પદાર્થ છ દ્રવ્યમાં છે તે વધાને ઉપજવું, નાશ થવું અને સ્થીર રેહવું સાથેજ છે. જેમ અ-
ગ્નીના સાથે ઉષ્ણતા હોયને હોયજ.

प्रियजनमृतिशोकः सेव्यमानोतिमात्रं

जनयति तदसातं कर्म यच्चाग्रतोपि ॥

प्रसरति शतशाखं देहिनि क्षेत्रउप्तं

वट इव तनुबीजं त्यज्यतां सप्रयत्नात् ॥ २७ ॥

टीका—प्रियजनमृतिशोकः अतिमात्रं अतिशयेन सेव्यमानः तत् असातं कर्म जनयति पापकर्म उत्पादयति । च पुनः यत्कर्म अग्रतः अग्रे देहिनि जीवे शतशाखं प्रसरति । यथा वटबीजं तनुरपि लघु-रपि बीजं क्षेत्रे उप्तं वपितं शतशाखं प्रसरति इति मत्वा सः शोकः प्रयत्नात् त्यज्यताम् ।

अर्थ—कोई आपणूं बाहालूं सगूं मरवाथी अतिशय शोक करवो तेथी असाताकर्मनो बंध पडेछे. अने ते कर्म आगळ जतां शेंकडो-गणूं फेलायछे. जेम वडनूं बीज झीणूं छे तो पण जमीनमां बाविये तो तेनो मोटो वृक्ष थायछे तेम असाताकर्म वधेछे. एम समजीने शोक मटाडवानो प्रयत्न करवो जोइये.

आयुःक्षतिः प्रतिक्षणमेतन्मुखमंतकस्य तत्रगताः ॥

सर्वे जनाः किमेकः शोचयत्यन्यं मृतं मूढः ॥ २८ ॥

टीका—आयुःक्षतिः आयुर्विनाशः प्रतिक्षणं समयं समयं प्रति आयुर्विनाशः एतत् अंतकस्य यमस्य मुखं तत्र यममुखे सर्वे जनाः गताः एकः मूढः अन्यं मृतं किं शोचयति ।

अर्थ—आवखानो क्षय तो समयसमयप्रति थयां करेछे. अने आव-खानो नाश तो काळनूं मोटूंज छे एम समजवूं. अने ते काळना मो-ढामां बधायने जवानूं छेज. तेम छतां एक जणो बीजाना मरणमाटे रोतो बेसेछे ते मूरखके नही?

योनात्र गोचरं मृत्योर्गतो याति न यास्यति ॥

स हि शोकं मृते कुर्वन् शोभते नेतरः पुमान् ॥ २९ ॥

टीका—अत्र संसारे यः नरः मृत्योः यमस्य गोचरं न गतः यः पुमान् मृत्योः गोचरं न याति यः पुमान् मृत्योः गोचरं न या-

સ્યતિ । હિ યતઃ સઃ પુમાન્ મૃતે સતિ શોકં કુર્વન્ સન્ શોભતે ।
 इतरः यमाधीनः पुमान् शोकं कूर्वन् न शोभते ।

અર્થ—આ સંસારમાં જે માણસ મરણ પામ્યો નથી, અથવા મરણ પામતો નથી, અથવા મરણ પામવાનો નથી, તેવો માણસ શોક કરે તો શોભે. પણ જે પુરુષ કાલના સ્વાધીન છે તે શોક કરે તો તે શોભતો નથી.

प्रथममुदयमुच्चैर्दूरमारोहलक्ष्मी-

मनुभवति च पातं सोपि देवो दिनेशः ॥

यदि किल दिनमध्ये तत्र तेषां नराणां

वसति हृदि विषादः सत्स्ववस्थांतरेषु ॥ ૩૦ ॥

ટીકા—અત્ર સંસારે સોડપિ દેવઃ દિનેશઃ સૂર્યઃ યદિ ચેત્ કિલ ઇતિ સત્યે દિનમધ્યે એકદિનમધ્યે પ્રથમં ઉચ્ચૈઃ અતિશયેન ઉદયં આરોહતિ લક્ષ્મીં અનુભવતિ પ્રાપ્નોતિ । ચ પુનઃ પાતં પતનં અનુભવતિ । તત્ર સંસારે અવસ્થાંતરેષુ સત્સુ મૃતેષુ સત્સુ કેષાં નરાણાં હૃદિ વિષાદઃ વસતિ અપિ તુ ન વસતિ ।

અર્થ—આ સંસારમાં દિનપતી જે સૂર્યસરખા દેવ તેપણ એક ઢા-ડામાં ઝૂંચા ઢેકાણે ચઢીને પોતાનું પૂર્ણ તેજ પ્રકાશેછે, અને પાછો નીચો આવી જાયછે. જ્યારે એવા સંસારમા કેટલીયે અવસ્થાઓ બદલાઈ જાયછે ત્યારે મૃત્યુ થવો એપણ એક અવસ્થા બદલાઈ કેહેવાય માટે તેનાવાસ્તે કોણ શ્વેદ કરશે !

आकाश एव शशिसूर्यमरुत्खगाद्याः

भूपृष्ठ एव शकटप्रमुखाश्चरन्ति ॥

मीनादयश्च जलएव यमस्तु याति

सर्वत्र कुत्र भविनां भवति प्रयत्नः ॥ ૩૧ ॥

टीका-शशिसूर्यमरुत्स्वगाद्याः एव निश्चयेन आकाशे चरन्ति गच्छन्ति । शकटप्रमुखाः भूपृष्ठे चरन्ति गच्छन्ति । च पुनः मीनादयः मत्स्यादयः जले चरन्ति । तु पुनः यमः सर्वत्र याति । भविनां जीवानां प्रयत्नः कुत्र भवति, मुक्तिविना न कुत्रापि ।

अर्थ—चंद्र, सूर्य, वायु, ग्रह इत्यादि नभचर जीव आकाशमां विचरेछे. घोडा, गाडियो, बल्लद विगेरे थलचर प्राणी जमीनऊपर चालेछे. माछलां आदि जलचर जीव पाणीमां रहेछे. पण यमराज एटले काल जे छे ते बद्धां ठेकाणे पोंहचेछे. वास्ते प्राणियोने मरणथी बचवानो रस्तो मुक्तिविना बीजो क्यां छे ! कोई ठेकाणे नथी.

किं देवः किमु देवता किमगदो विद्यास्ति किं किं मणिः
किं मंत्रः किमुताश्रयः किमु सुहृत्किंवा सगंधोस्ति सः ॥
अन्ये वा किमु भूपतिप्रभृतयः संत्यत्र लोकत्रये
यैः सर्वैरपि देहिनः स्वसमये कर्मोदितं वार्यते ॥३२॥

टीका-देवः किं अस्ति । देवता किमु अस्ति । अगदः वैद्यः औषधं वा किं अस्ति । सा विद्या किं अस्ति । सः मणिः किं अस्ति । किं मंत्रः उत अहो सः आश्रयः किं अस्ति । सः सुहृत् किं अस्ति । वा सः गंधः किं अस्ति । वा अन्ये भूपतिप्रभृतयः संति । अत्र लोके यैः सर्वैः अपि देहिनः जीवस्य स्वसमये कर्मोदितं वार्यते निवार्यते ।

अर्थ—आलोकमां जीवने कर्मना उदय प्रमाणे आवेलूं मरण रोकवाने कोई देव अथवा देवता समर्थ छे ? कोई वैद्य अथवा औषध, मंत्र, मणी, कई करी शकेछे ? कोई मित्र राजा गंध इत्यादिनो कई इलाज चालेछे ? आयुर्दा पूरी थये कोईनो इलाज नथी.

गीर्वाणा अणिमादिसुस्थमनसः शक्ताः किमत्रोच्यते
ध्वस्तास्तेपि परंपरेण सपरस्तेभ्यः कियान् राक्षसः ।

रामाख्येन च मानुषेण निहितः प्रोल्लंघ्य सोप्यंबुधिं
रामोप्यंतकगोचरः समभवत्कोऽन्यो बलीयान् विधेः ॥

टीका—भो भव्याः गीर्वाणाः देवाः शक्ताः समर्थाः संति । अत्र लोके तेषां देवानां किं बलं उच्यते किं कथ्यते । किंलक्षणाः देवाः अणिमादिसुस्थमनसः अणिमादिऋद्धियुक्ताः ते अपि देवाः परं केवलं परेण शत्रुणा रावणेन ध्वस्ताः पीडिताः तेभ्यः देवेभ्यः सः रावणः राक्षसः कियान् कियन्मात्रं सः परः रावणः । च पुनः अंबुधिं समुद्रं प्रोल्लंघ्य रामाख्येण मानुषेण निहितः मारितः रामः अपि अंतकगोचरः यमगोचरः समभवत् संजातः विधेः कर्मणः सकाशात् अन्यः कः बलीयान् बलिष्ठः न कोऽपि ।

अर्थ—आ लोकमां अणिमादि ऋद्धीना धारक देवता जे छे तेमनूं बळ सऊथी मोटूं केहेवायछे. तोपण ते देवताओनो एक रावणसरखा राक्षसे नाश कन्यो. देवताओने पीडा करनारो एहवो मोटो रावण तेने पण रामचंद्रसरखा माणसे समुद्र ओळंगीने मारी नाख्यो, अने एहवां रामचंद्रसरखा पराक्रमी वीर पुरुष पण काळथी छुट्या नथी. तो बीजो कोण एहवो बळवान छे जे काळथी बचे ? कोई-पण नथी.

सर्वत्रोद्गतशोकदावदहनव्याप्तं जगत्काननं
मुग्धास्तत्र वधूमृगी गतधियस्तिष्ठन्ति लोकैणकाः ।
कालव्याध इमान्निहन्ति पुरतः प्राप्तान् सदा निर्दय-
स्तस्माज्जीवति नो शिशुर्न च युवा वृद्धोऽपि नो कश्चन ॥

टीका—जगत्काननं संसारवनं सर्वत्र उद्गतशोक उत्पन्नशोकदा-वदहनेन व्याप्तं । तत्र संसारवने मुग्धाः मूर्खाः लोकैणकाः लोक-मृगाः तिष्ठन्ति । किंलक्षणाः लोकमृगाः वधूमृगीगतधियः स्त्रीमृगी-विषये प्राप्तबुद्धयः कालव्याधः यमव्याधः यदा इमान् निहन्ति मार-

યતિ । કિલ્લક્ષણાન્ લોકમૃગાન્ પુરતઃ અગ્રે પ્રાપ્તાન્ । કિલ્લક્ષણઃ કાલવ્યાધઃ સદાનિર્દયઃ દયારહિતઃ તસ્માત્ કાલવ્યાધાત્ શિશુઃ બાલઃ નો જીવતિ । ચ પુનઃ યુવા ન જીવતિ કશ્ચન વૃદ્ધોઽપિ ન જીવતિ ।

અર્થ—આ સંસારરૂપી વન જે છે તે ઉપજેલા શોકરૂપી દાવાન-લથી વ્યાપી ગણલું છે એહવાં સંસાર વનમાં મૂર્ખ લોકરૂપી મૃગ રહે છે. અને તે સ્ત્રીરૂપી હરિણીના વિષયમાં લપટાઈ ગણાં છે. એહવાં લોકરૂપી મૃગ કાઠરૂપી પારધીના સામાં આવી ઉમાં થણાં છે. તેમને આ નિર્દય કાઠરૂપી પારધી મારી નાખેછે. વાસ્તે આ કાઠ-રૂપી પારધીના સપાટામાંથી બાઠક હો, જુવાન હો, અથવા વૃદ્ધ હો, કોઈ પણ બચી શકતો નથી.

સંપચ્ચારુલતઃ પ્રિયાપરિલસદ્વહ્નીભિરાલિંગિતઃ

પુત્રાદિપ્રિયપલ્લવો રતિસુખપ્રાયૈઃ ફલૈરાશ્રિતઃ ॥

જાતઃસંસૃતિકાનને જનતરુઃ કાલોગ્રદાવાનલ-

વ્યાપ્તશ્ચેન્ન ભવેત્તદા વત બુધૈરન્યત્કિમાલોક્યતે ॥૩૫॥

ટીકા—સંસૃતિકાનને સંસારવને જનતરુઃ લોકવૃક્ષઃ જાતઃ ઉ-ત્પન્નઃ કિલ્લક્ષણઃ જનતરુઃ સંપચ્ચારુલતઃ વિભૂતિલતાયુક્તઃ । પુનઃ કિલ્લક્ષણઃ જનતરુઃ પ્રિયાસ્ત્રીવહ્નીભિઃ આલિંગિતઃ । પુનઃ કિલ્લક્ષણઃ જનતરુઃ પુત્રાદિપ્રિયપલ્લવઃ । પુનઃ કિલ્લક્ષણઃ રતિસુખપ્રાયૈઃ ફલૈઃ આશ્રિતઃ । ર્દૃગ્વિધઃ જનતરુઃ ચેત્ કાલોગ્રદાવાનલવ્યાપ્તઃ ન ભ-વેત્ તદા વત ઇતિ સ્વેદે બુધૈઃ પંડિતૈઃ અન્યત્ કિં આલોક્યતે ન કિમપિ ।

અર્થ—આ સંસારરૂપી વનમાં લોકરૂપી વૃક્ષ પેદા થયોછે; અને તે સંપત્તિરૂપી વેલીકરિ સંયુક્ત છે. વહ્ની સ્ત્રીરૂપી વેલીથી વીંટાયલો છે. તથા પુત્રાદિક સંતતીરૂપી જેનાં પાનડાં છે. અને તેને રતિસુખરૂપી ઘણાં ફળ આપેલાં છે. એહવો વૃક્ષ છે તેને કાઠરૂપી દાવાનલ અગ્ની

જો ન લાગતો હોય તો પછે શું જોઈયે ? અને જ્ઞાનીજન બીજું સુખ
પણ શામાટે ઓળે ?

વાંછત્યેવ સુખં તદત્ર વિધિના દત્તં પરં પ્રાપ્યતે
નૂનં મૃત્યુમુપાશ્રયંતિ મનુજાસ્તત્રાપ્યતો વિભ્યતિ ॥
इत्थं कामभयप्रसक्तहृदया मोहान्मुधैव ध्रुवं
दुःखोर्मिप्रचुरे पतन्ति कुधियः संसारघोरार्णवे ॥ ૩૬ ॥

ટીકા—અત્ર સંસારે મનુજાઃ મનુષ્યાઃ સુખં વાંછંતિ । તત્સુખં
પરં કેવલં વિધિના કર્મણા દત્તં પ્રાપ્યતે । તત્ર સંસારે નૂનં નિશ્ચિતં
મૃત્યું ઉપાશ્રયંતિ પ્રાપ્નુવંતિ । અતઃ મૃત્યોઃ સકાશાત્ વિભ્યતિ ભયં
કુર્વંતિ । इत्थं અમુના પ્રકારેણ કામભયપ્રસક્ત આસક્તહૃદયાઃ લોકાઃ
કુધિયઃ નિઘબુદ્ધયઃ મોહાત્ મુધૈવ વૃથૈવ ધ્રુવં સંસારઘોરાર્ણવે સમુદ્રે
પતંતિ । કિંલક્ષણે સંસારસમુદ્રે દુઃખોર્મિપ્રચુરે દુઃખલહરીભૃતે ।

અર્થ—આ સંસારમા હરેક માણસ સુખની વાંછા કરેછે. અને તે
સુખ જેનાં તેનાં કર્મ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાયછે. સંસારમાં મૃત્યુ તો થવાનો
છે એ વાત નક્કી છતાં લોકો તે મૃત્યુથી બિહેછે. એવી રીતે સુખની
વાંછાથી અને મરણના ભયથી ચિત્ત આસક્ત કરીને મૂર્ખ લોક મો-
હના લીધે આ દુઃખરૂપી લેહેરીયોથી ભરેલાં સંસારરૂપી ભયંકર સ-
મુદ્રમાં પડેછે.

स्वसुखपयसि दिव्यन्मृत्युकैवर्तहस्त-

प्रसृतघनजरोरुप्रोल्लसज्जालमध्ये ॥

निकटमपि न पश्यत्यापदां चक्रमुग्रं

भवसरसि वराको लोकमीनौघ एषः ॥ ૩૭ ॥

ટીકા—एषः વરાકઃ લોકમીનૌઘઃ લોકમત્સ્યસમૂહઃ ભવસરસિ
સંસારસરોવરે મૃત્યુયમધીવરહસ્તેન પ્રસારિતજરાઉગ્રપ્રોલ્લસજ્જાલ-

मध्ये स्वसुखपयासि इन्द्रियसुखजले दिव्यन् क्रीडन् उग्रं आपदां चक्रं
समूहं निकटं अपि न पश्यति ।

अर्थ—आ लोकरूपी माछलानो समुदाय संसाररूपी सरोवरमां
मृत्युरूपी धीवरे फेंकेला वृद्धावस्थारूप भयंकर जाळामां इन्द्रियसुख-
रूपी जळमां क्रीडा करतो छतो पोतानाऊपर घोर संकट नजीक
आव्युं छतां पण जोतो नथी.

शृण्वन्नंतकगोचरं गतवतः पश्यन् बहून् गच्छतो
मोहादेव जनस्तथापि मनुते स्थैर्यं परं ह्यात्मनः ।
संप्राप्तेऽपि च वार्द्धके स्पृहयति प्रायो न धर्माय य-
त्तद्वध्नात्यधिकाधिकं स्वमसकृत्पुत्रादिभिर्बंधनैः ॥३८॥

टीका -जनः लोकः अंतकगोचरं यमगोचरं गतवतः गतजीवान्
शृण्वन् जीवः अंतकगोचरं बहून् गच्छतः पश्यन् तथापि मोहात्
एव आत्मनः परं स्थैर्यं स्थिरत्वं मनुते । च पुनः यत् वार्द्धके सं-
प्राप्ते अपि प्रायः बाहुल्येन धर्माय न स्पृहयति न वाञ्छयति ततः
स्वं आत्मानं पुत्रादिभिः बंधनैः असकृत् वारंवारं अधिकाधिकं
बध्नाति ।

अर्थ—आ माणस घणाएक जीव मृत्यू पाण्यां एहवूं सांभळेछे
अने पोताना नजरे जुवेछे. तथापि मोहने वश थई पोतानूं जीवतर
एहवीज रीते कायम रहेशे एम मानेछे ! वळी वृद्धापकाल आढ्यो
तो पण वैराग्यनी इच्छा करतो नथी, अने पोतानां पुत्रादिकना बंध-
नमां वधारे वधारे बंधायछे.

दुश्चेष्टाकृतकर्मशिल्पिरचितं दुःसंधिदुर्बधनं
सापायस्थितिदोषधातुमलवत्सर्वत्र यन्नश्वरं ॥
आधिव्याधिजरामृतिप्रभृतयो यच्चात्र चित्रं न त-
त्तच्चित्रं स्थिरता बुधैरपि वपुष्यत्रापि यन्मृग्यते ॥३९॥

ટીકા—યત્ શરીરં દુશ્ચેષ્ટાકૃતકર્મશિલિપરચિતં પાપકર્મ શિલ્પી વિજ્ઞાની તેન રચિતં । યત્ શરીરં દુઃસંધિદુર્બંધનં । યત્ શરીરં સાપા-યસ્થિતિ । યત્ શરીરં સર્વત્ર દોષધાતુમલવત્ મલમૃતં । યત્ શરીરં નશ્વરં વિનશ્વરં અસ્તિ । અત્ર સંસારે યત્ આધિઃ માનસીવ્યથા વ્યાધિઃ શરીરવ્યથા જરામૃતિમરણપ્રમૃતયઃ બહવઃ રોગાદયઃ સંતિ તત્ ચિત્રં ન અસ્તિ । બુધૈઃ ભવ્યૈઃ અપિ અત્ર વપુષિ શરીરે યત્ સ્થિરતા મૃગ્યતે અવલોક્યતે તત્ ચિત્રં આશ્ચર્યં ।

અર્થ—આ શરીર પાપકર્મરૂપી શિલ્પિકારે બનાવેલું છે. જુવો, આ શરીરના સાંધા અને બાંધા કેટલાં નબળાં છે? વળી તેને ઘગડતાં પળ વાર નથી. આજ્ઞાં શરીરમાં સ્વરાવ ધાતૂ અને મલમૂત્ર ભરેલાં છે. આ શરીર નાશવંત છે. તેનાલીધે આ સંસારમાં જે માનસિક દુઃખ અને શારીરિક પીડા તથા વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ અને ઘણા એક રોગ, વિગેરે હોય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. પણ આશ્ચર્ય તો એ છે જે એવાં નાશવંત શરીરના વિષે સમજૂ લોકોમી સ્થિરતા ધારે છે.

લब्धा श्रीरिह वांछिता वसुमती भुक्ता समुद्रावधिः
प्राप्तास्ते विषया मनोहरतराः स्वर्गेऽपि ये दुर्लभाः ॥
पश्चाच्चेन्मृतिरागमिष्यति ततस्तत्सर्वमेतद्विषा
श्लिष्टं भोज्यमिवातिरम्यमपि धिग्मुक्तिः परं मृग्यतां ॥

ટીકા—इह संसारे श्रीः लक्ष्मीः लब्धा । वांछिता वसुमती समु-द्रावधिः भुक्ता । ते विषया मनोहरतराः प्राप्ताः ये विषयाः स्वर्गेऽपि दुर्लभाः चेत्पश्चान्मृतिः आगमिष्यति । ततः कारणात् एतत्सर्वं रम्यं सुखं अपि धिक् । किंलक्षणं सुखं विषाश्लिष्टं भोज्यं इव । परं केवलं मुक्तिः मृग्यतां विचार्यतां ।

અર્થ—આ સંસારમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થઈ, સમુદ્રપર્યંત પૃથ્વીનું રાજ્ય ભોગવ્યું, અને સ્વર્ગમાંથી ભોગવવા નહીં મળે એવાં રઠિયામણા વિષ-મસોમ મલ્યાં; પણ આજ્ઞાં મરવાનું છેજ. વાસ્તે આ બધાં રઠિયા-

मणा सुखने धिक्कार छे. कारण एहवूं सुख तो विष मेळवेलां भोजन जेवूं केहेवाय. माटे मुक्ती जे छे तेच साचूं सुख छे एम समजवूं.

युद्धे तावदलं रथेभतुरगा वीराश्च दृप्ता भृशं
मंत्राः शौर्यमसिश्च तावदतुलाः कार्यस्य संसाधकाः ॥
राज्ञोऽपि क्षुधितोऽपि निर्दयमना यावज्जिघत्सुर्यमः
क्रुद्धो धावति नैव सन्मुखमितो यत्नो विधेयो बुधैः ॥

टीका-राज्ञः रथेभतुरगाः तावत् युद्धे संग्रामे अलं समर्थाः ।
वीराः च भृशं अत्यर्थं तावत् दृप्ताः सगर्वाः संति । मंत्राः तावत्
स्फुरन्ति । शौर्यं च असिश्च खड्गः तावत् कार्यस्य संसाधकाः तावत्
संति यावत् यमः क्रुद्धः क्रोधं प्राप्तः सन्मुखं नैव धावति । किल
क्षणः यमः क्षुधितः । पुनः अतिनिर्दयमनः । पुनः किलक्षणः यमः
जिघत्सुः ग्रसितुं इच्छुः जिघत्सुः बुधैः पंडितैः इतः यमात् यत्नः
विधेयः कर्तव्यः ।

अर्थ—ज्यारसुधी यमराज क्रोधाविष्ट थईने सामो दोड्यो नथी
तारसुधीज युद्ध संग्रामनाविषे राजाना रथ, हाथी, घोडा पोतानूं
बळ बतावेछे; अने वीर योद्धा पण तारसुधीज गर्व राखेछे; अने
मंत्रशक्ति पण तारसुधीच चाले छे; शौर्य अने तरवार पण तेदलीज
वखत सुधी काम बजावेछे. कारण आ यमराज एटले काळ जे छे
ते महानिर्दय अने भूख्यो छे. तेने खाऊं खाऊं करवानीज इच्छा छे.
बास्ते क्षानी माणसे काळथी बचवानो प्रयत्न करवो.

राजापि क्षणमात्रतो विधिवशाद्रंकायते निश्चितं
सर्वव्याधिविवर्जितोपि तरुणोप्याशु क्षयं गच्छति ॥
अन्यैः किं किल सारता मुपगते श्रीजीविते द्वे तयोः
संसारे स्थितिरीदृशीति विदुषा क्वान्यत्र कार्यो मदः ४२

ટીકા—રાજા અપિ વિધિવશાત્ કર્મવશાત્ ક્ષણતઃ ક્ષણમાત્રતઃ નિશ્ચિતં રંકાયતે રંકઙ્ગ આચરતિ । સર્વવ્યાધિવિવર્જિતઃ અપિ તરુણઃ આશુ ક્ષયં ગચ્છતિ ! અન્યૈઃ કિં કિલ્લિતિ સત્યે શ્રીજીવિતે દ્વે સારતાં ઉપાગતે તયોઃ દ્વયોઃ શ્રીજીવિતયોઃ ર્દેશી સ્થિતિઃ ઇતિ જ્ઞાત્વા વિદુષા પંડિતેન અન્યત્ર ક કસ્મિન્ વિષયે મદઃ કાર્યઃ અપિતુ મદઃ ન કર્તવ્યઃ ।

અર્થ—રાજા છે તો પણ તેમની કર્મના વશથી ક્ષણમાત્રમાં રંક થઈ જાયછે; સ્વાસ્થો નિરોગી તરુણ માણસ હોયછે પણ તેમની પલકમાત્રમાં મરી જાયછે; ત્યારે બીજાની વાત જ શી ? જગતમાં લક્ષ્મી અને જીવ-તર પ બેજ ચીજો સારમાત્રછે અને તે બન્નેની પહવી ક્ષણભંગુર સ્થિતિ જોવામાં આવેછે. તો વઢી બીજાં કયાં વિષયમાં જ્ઞાનીજને ગર્વ કરવો ? કોઈમી વાવતમાં ગર્વ કરવો નહીં.

હંતિ વ્યોમ સ મુષ્ટિનાત્ર સરિતં શુષ્કાંતરત્યાકુલ-
સ્તૃષ્ણાર્તોથ મરીચિકાઃ પિબતિ ચ પ્રાયઃ પ્રમત્તોભવન્ ॥
પ્રાત્તંગાચલચૂલિકાગતમરુત્પ્રેક્ષત્પ્રદીપોપમૈર્યઃ
સંપત્સુતકામિનીપ્રભૃતિભિઃ કુર્યાન્મદં માનવઃ ॥ ૪૩ ॥

ટીકા—અત્ર સંસારે યઃ માનવઃ સંપત્સુતકામિનીપ્રભૃતિભિઃ મદં ગર્વં કુર્યાત્ । કિલ્લક્ષણૈઃ સંપત્સુતકામિનીપ્રભૃતિઃ પ્રકર્ષેણ ઉત્તુંગા અચલચૂલિકા તસ્યાં ગતઃ મરુત્ તેન મરુતા પ્રેક્ષંતઃ યે પ્રદીપાસ્ત-ત્સમાનૈઃ । યઃ મદં કરોતિ સઃ મૂર્ખઃ મુષ્ટિના વ્યોમ હંતિ મારયતિ । અથ આકુલઃ શુષ્કાં સરિતં નદીં તરતિ । અથ ચ પુનઃ પ્રાયઃ બાહુ-લ્યેન પ્રમત્તઃ ભવન્ તૃષ્ણાર્તઃ મરીચિકાઃ પિબતિ ઇતિ જ્ઞાત્વા મદઃ ન કાર્યઃ ન કર્તવ્યઃ ।

અર્થ—આ સંસારમાં જે માણસ સંપદા, સ્ત્રી, પુત્ર, ઇત્યાદિનો ગર્વ કરેછે તે મૂર્ખ પોતાનાં મુષ્ટીથી આકાશને તાડન કરેછે; અથવા સુકા-યલી નદીમાં તરવા જાયછે; કિંવા ઉન્મત્ત થયોથકો તૃષ્ણાથી પીડાઈને મૃગજલ પીવા દોડેછે. કારણ સંપદા અને સ્ત્રી પુત્રાદિક જે છે તે

ऊंचा पर्वतना शिखर ऊपर छूटेलां पवनमां मूकेलां दीता जेवां छे. तेने नाश थतां कई पण वार नथी, एम समझीने कोई चीजनो गर्व न करवो.

लक्ष्मीं व्याधमृगीमतीव चपलामाश्रित्य भूपा मृगाः
पुत्रादीनपरान् मृगानतिरुषा निघ्नंति सैष्यं किल ।
सज्जीभूतघनापदुन्नतधनुः संलग्नसंहच्छरं
नो पश्यंति समीपमागतमपि क्रुद्धं यमं लुब्धकं ॥४४॥

टीका—भूपाः मृगाः लक्ष्मीं व्याधमृगीं भिल्लमृगीं अतीव चपलां आश्रित्य पुत्रादीन् परान् मृगान् अतिरुषा कोपेन सैष्यं ईर्षायुक्तं यथा स्यात्तथा निघ्नंति मारयंति । किल इति सत्ये क्रुद्धं यमं लुब्धकं समीपं आगतं अपि नो पश्यंति । किलक्षणं यमव्याधं सज्जीभूत-घनापदुन्नतधनुः संलग्नसंहच्छरं बाणं ।

अर्थ—राजाओरूपी मृग छे ते लक्ष्मीरूपी अत्यंत चपल एहवी पार-धीए पकडेली मृगीने भोगवाना लालचथी पुत्र तथा भाई विगेरेरूपी बीजां मृगीने ईर्षाथी अतिशय क्रोधवान थई मारी नाखेछे. ते वखत पोताना नजीक आवीने उभो थएलो, अने हाथमा धनुष पकडीने तेने बाण चढावीने मारवामाटे तयार थएलो, एहवा काळरूपी पार-धीने पण देखतां नथी.

मृत्योर्गोचरमागते निजजने मोहेन यः शोककृत्
नो गंधोपि गुणस्य तस्य बहवो दोषाः पुनर्निश्चितं ॥
दुःखं वर्द्धत एव नश्यति चतुर्वर्गो मतेर्विभ्रमः
पापं रुक् मृतिश्च दुर्गतिरथ स्याद्दीर्घसंसारिता ॥४५॥

टीका—अत्र लोके निजजने मृत्योः गोचरं यमस्य गोचरं आगते सति यः मूढः मोहेन शोककृत् भवति तस्य जनस्य गुणलेशोपि गंधोपि वासनामात्रमपि नो अस्ति । पुनः निश्चितं दोषाः बहवः

સંતિ । તસ્ય શોકીજનસ્ય દુઃખં વર્દ્ધતે । એવ નિશ્ચિતં ચતુર્વર્ગઃ
નશ્યતિ । તસ્ય મતેર્વિભ્રમઃ સ્યાત્ ભવેત્ । તસ્ય પાપં ભવતિ તેન
પાપેન રુગ્ રોગઃ ભવતિ । તેન રુજા મૃતિઃ મરણં ભવતિ । ચ પુનઃ
દુર્ગતિઃ ભવતિ । અથ તયા દુર્ગત્યા દીર્ઘસંસારિતા સ્યાત્ ભવેત્ ।

અર્થ—આલોકમાં જે કોઈ મૂર્ખ પોતાનું માણસ મરવા માંડ્યું જાણીને
મોહથી શોક કરવા માંડેછે તેને ફાયદો તો લેશમાત્રમી થતો નથી,
પણ ડલટૂં તેને નુકસાન ઘણું થાયછે. તે શોક કરનારાનું દુઃખ વધેછે.
તેનાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થ બગડેછે. તેના
બુદ્ધીમાં ભ્રમ થઈ જાયછે અને તે રોગથી મરણ પામેછે. મૂવાંકેડે
તેને દુર્ગતીમાં જવું પડેછે અને તે દુર્ગતીના લીધે ઘોર સંસારમાં
ભમવું પડેછે.

આપન્મયસંસારે ક્રિયતે વિદુષા કિમાપદિ વિષાદઃ ॥
કસ્રસ્યતિ સંઘનતઃ પ્રવિધાય ચતુઃપથે સદનં ॥૪૬॥

ટીકા—આપન્મયસંસારે આપદિ સત્યાં વિદુષા પંડિતેન કિં વિ-
ષાદઃ ક્રિયતે અપિ તુ ન ક્રિયતે । ચતુઃપથે સદનં ગૃહં પ્રવિધાય
કૃત્વા લંઘનતઃ ઉપદ્રવાત્ કઃ ત્રસ્યતિ કઃ ભયં કરોતિ અપિ તુ
ન કોપિ ।

અર્થ—સંસાર તો દુઃખથી ભરેલોજછે. એહવાં દુઃખમય સંસારમાં
દુઃખ આવીપડે તો જ્ઞાની માણસે શૂંકરવા શ્વેદ કરવો ? નહીંજ કરવો.
કારણ ચારે રસ્તાનાં વચમાં ઘર બાંધીને બેશિયે અને આપણું ઘર કોઈ
ઓઢંગશે તો તેનો શા માટે ડર રાખવો ?

વાતૂલ एष किमु किं ग्रहसंग्रहीतो

भ्रांतोथवा किमु जनः किमथ प्रमत्तः ॥

जानाति पश्यति शृणोति च जीवितादि

विद्युच्चलं तदपि नो कुरुते स्वकार्यं ॥ ४७ ॥

टीका—एषः जनः किमु वातूलः किंवा ग्रहेण संग्रहीतः अथवा किमु भ्रांतः अथ किं प्रमत्तः। च पुनः एषः जनः जीवितादि विद्युच्चलं जानाति पश्यति शृणोति तदपि स्वकार्यं नो कुरुते ।

अर्थ—आ माणसने ते कंई वायू थयोछे? के तेने कोई ग्रह वळग्योछे? अथवा ते कंई भ्रांतीमां आवी गयोछे के तेने थयूँछे शू? अरे आ जीवतर विगेरे बीजळीना चमकारा जेवूँ छे एहवूँ ते जाणेछे, नजरे देखेछे, अने सांभळेछे तो पण पोतानूँ स्वहित करतो नथी!

दत्तं औषधमस्य नैव कथितः कस्याप्ययं मन्त्रिणो

नो कुर्याच्छुचमेवमुन्नतमतिलोकांतरस्थे निजे ।

यत्ना यांति यतोऽग्निः शिथिलतां सर्वे मृतेः सन्निधौ

बंधाश्चर्मविनिर्मिता परिलसद्वर्षाबुसिक्ता इव ॥ ४८ ॥

टीका—उन्नतमतिः ज्ञानवान् निजे इष्टे लोकांतरस्थेसति मृते-सति एवं शुचं शोकं नो कुर्यात् । एवं कथं अस्य रोगिणः पुरुषस्य औषधं नो दत्तं अयं कस्यापि मन्त्रिणः नैव कथितः एवं शुचं शोकं नो कुर्यात् । यतः अग्निः जीवस्य मृतेः यमस्य सन्निधौ समीपे सर्वे यत्नाः शिथिलतां यांति । यथा चर्मविनिर्मिता बंधाः परिलसद्वर्षाबुसिक्ता इव जलेन सिक्ताः चर्मबंधाः शिथिलतां यांति ।

अर्थ—डाह्या माणसे पोतानूँ माणस गुजरी जवार्थी, “अरेरे हूं तेने दवा आपी नहीं! के कोई मांत्रिकने कह्यं नहीं,” एहवो शोक करवो नहीं. कारण के आ जीवने काळ आवी पोंहच्यो एटले सघळां प्रयत्न फोकट जायछे. जेम चामडानां मजबूत बांधेला बंध होयछे तोपण तेना ऊपर पाणी छांटयार्थी ते पण ढीलां थई जायछे; तेम.

स्वकर्मव्याघ्रेण स्फुरितनिजकालादिमहसा

समाघ्रातः साक्षाच्छरणरहिते संसृति वने ॥

પ્રિયા મે પુત્રા મે દ્રવિણમપિ મે મે ગૃહમિદં
વદન્નેવં મે મે પશુરિવ જનો યાતિ મરણં ॥૪૯॥

ટીકા—જનઃ લોકઃ સંસૃતિવને સંસારવને સ્વકર્મવ્યાગ્રેણ સા-
ક્ષાત્ સમાઘાતઃ ગ્રહીતઃ મરણં યાતિ । કિંલક્ષણે સંસારે શરણરહિતે ।
કિંલક્ષણેન સ્વકર્મવ્યાગ્રેણ સ્ફુરિતનિજકાલાદિમહસા । એવં વદન્
મરણં યાતિ । એવં કથં પ્રિયા મે પુત્રા મે દ્રવિણમપિ મે ઇદં ગૃહં મે
એવં વદન્ પશુરિવ અજારિવ મરણં યાતિ ।

અર્થ—આ સંસારરૂપી અરણ્યમાં આ માણસરૂપી એક બકરાનું બચ્ચું
છે તેને પોતાનાં કર્મરૂપી વાઘે ત્યાં પકડવાથી તે “મે મે” શબ્દ
પટલે માહરી બહરી, માહરાં છોકરાં, માહરાં પદસા, માહરું ઘર પ-
હવાં પોકાર કરતું મરણ પામેછે. તેને આ સંસારમાં પોતાનાં કર્મ-
રૂપી વિક્રાલ વાઘનાં મોઢાંમાથી છોડાવવા કોઈ શરણ નથી.

દિનાનિ સ્વંડાનિ ગુરુણિ મૃત્યુના
વિહન્યમાનસ્ય નિજાયુષો ભૃશં ॥
પતંતિ પશ્યન્નપિ નિત્યમગ્રતઃ
સ્થિરત્વમાત્મન્યભિમન્યતે જહઃ ॥ ૫૦ ॥

ટીકા—નિજાયુષઃ ગુરુણિ વહુતરાણિ સ્વંડાનિ દિનાનિ નિત્યં
અગ્રતઃ પતંતિ । કિંલક્ષણસ્ય નિજાયુષઃ મૃત્યુના વિહન્યમાનસ્ય ય-
મેન પીડમાનસ્ય । જહઃ મૂર્ખઃ જનઃ પશ્યન્ અપિ આત્મનિ વિષયે
સ્થિરત્વં અભિમન્યતે ।

અર્થ—આપણા આયઘાનાં ઢાહડાં બહુ હોયછે તોપણ તેમાંથી એક
ઢાહડો ગયો બે ઢાહડાં ગયાં એમ કડકે કડકે ઘટતાં જાયછે, કારણ
કાલ જે છે તે આયઘાને ઘટાડતોજ ચાલ્યો છે. એહવું નજરે દેખતો
છતો પણ પોતાને સ્થીર માનેછે, તે કેવો મૂર્ખ કેહેવાય ?

कालेन प्रलयं व्रजन्ति नियतं तेर्पीन्द्रचन्द्रादयः
का वार्तान्यजनस्य कीटसदृशोशक्तेरदीर्घायुषः ॥
तस्मान्मृत्युमुपागते प्रियतमे मोहं मुधा माकृथा
कालः क्रीडति नात्र येन सहसा तत्किञ्चिदन्विष्यतां

टीका—भो भव्याः श्रूयतां । कालेन कृत्वा ते इंद्रचन्द्रादयः अपि
नियतं निश्चितं प्रलयं व्रजन्ति । नाशं गच्छन्ति । अन्यजनस्य का
वार्ता । किलक्षणस्य अन्यजनस्य कीटसदृशः पतंग समानस्य । पुनः
किलक्षणस्य अशक्तेः असमर्थस्य । पुनः किलक्षणस्य अन्यजनस्य
अदीर्घायुषः स्तोकायुर्जनस्य । तस्मात् कारणात् प्रियतमे इष्टे जने
मृत्युं उपागते सति मुधा वृथा मोहं माकृथाः सहसा तत्किञ्चित्
अन्विष्यतां । येन आत्मावलोकनेन अत्र शरीरे कालः न क्रीडति ।

अर्थ—हे भव्यप्राणीओ तमे सांभळो. आ काळना लीधे इंद्र, चंद्र
इत्यादिक पण निश्चयेकरी नाश पामेछे. तारे बीजानी वात शी ?
कारण बीजा जीव तो पतंग जेवां छे, अशक्त छे, अने थोडां आय-
खांवाळां छे. वास्ते कोई वाहलूं मरी जवाथी वगरकामनो मोह क-
रीश नहीं. अने एहवूं कांई आत्मावलोकन कर के एनाथी आ शरीर
काळना सपाटामां नहीं आवे.

संयोगो यदि विप्रयोगविधिना चेज्जन्मतन्मृत्युना
संपच्चेद्विपदासुखं यदि तदा दुःखेन भाव्यं ध्रुवं ॥
संसारेण मुहुर्मुहुर्बहुविधावस्थांतरप्रोल्लस-
द्वेषान्यत्वनटीकृतांगिनि सतः शोको न हर्षः क्वचित् ॥

टीका—अत्र संसारे ध्रुवं निश्चितं यदि सुखं अस्ति तदा दुःखेन
भाव्यं व्याप्तं अस्ति । चेत् यदि संपत् अस्ति तदा विपदा भाव्यं
अस्ति । अत्र संसारे यदि चेत् जन्म तत् जन्म मृत्युना भाव्यं
व्याप्तं । अस्मिन् चेत् संयोगः इष्टमिलनं अस्ति तदा विप्रयोगवि-

ધિના વિયોગેન વ્યાપ્તં પીડિતં અસ્તિ । કિંલક્ષણે સંસારે મુહુર્મુહુઃ
વારંવારં બહુવિધં અવસ્થાંતરં પ્રોલ્હસત્ વેષાન્યત્વનટીકૃતાંગિનિ બ-
હુવિધગત્યાંતરવેષૈઃ નર્તિતજીવગણે । સતઃ સત્પુરુષસ્ય ક્વચિત્ કાલે
શોકો ન કાર્યઃ હર્ષઃ ન કાર્યઃ ।

અર્થ—આ સંસારમાં જો કંઈમી સુખ હશે તો તે દુઃખથી વીંટા-
યલું હશેજ. જો સંપત્તિ હશે તો તેના સાથે વિપત્તીપણ રહેશેજ.
આ સંસારમાં જે જનમ પામેછે તેનાં પછવાડે મૃત્યુ વળગેલો છેજ.
જहां इष्ट संयोग છે તहां વિયોગ પણ છે. આ સંસારમાં વારંવાર
નાના પ્રકારની ગતીજાતિ અવસ્થારૂપ વેષ લેઈ નાચનારા બહુરૂપી
જેવી સ્થિતી છે. વાસ્તે સારા માણસે કોઈ કાલે શોક કરવો નહીં
તેમ હરખપણ કરવો નહીં.

लोकाश्चेतसि चिंतयंत्यनुदिनं कल्याणमेवात्मनः
कुर्यात्सा भवितव्यता गतवती तत्तत्र यद्रोच्यते ॥
मोहोल्लासवशादतिप्रसरतो हित्वा विकल्पान् बहून्
रागद्वेषविषोज्झितैरिति सदा सद्भिः सुखं स्थायितां

ટીકા—રાગદ્વેષરહિતૈઃ સદ્ભિઃ ચતુરૈઃ સદાકાલે સુખં સ્થાયિતાં
તિષ્ઠતાં ઇતિ વિકલ્પાત્ બહૂન્ હિત્વા ત્યક્ત્વા । કિંલક્ષણાન્ વિક-
લ્પાન્ મોહોલ્લાસવશાત્ મોહપ્રભાવાત્ અતિપ્રસરતઃ । લોકાઃ જનાઃ
ચેતસિ વિષયે અનુદિનં દિનં પ્રતિ આત્મનઃ કલ્યાણં એવં ચિંતયંતિ
સા આગતવતી ભવિતવ્યતા તત્ર લોકરોચને યદ્રોચ્યતે તત્ કુર્યાત્ ।

અર્થ—માણસ પોતાના હિતનાંમાટેજ ચિંતા કરેછે પણ તેને ભવિ-
તવ્યતાપ્રમાણે જેટલું પ્રાપ્ત થવાનું તેટલુંજ પ્રાપ્ત થાયછે. વાસ્તે મોહના
સબથી વધારે વધેલાં અનેક વિકલ્પ મૂકી દેઈ રાગદ્વેષરહિત ચતુર
પુરુષોષ સદાકાલ સંતોષમાં રહેવું.

लोकाग्रहप्रियतमासुतजीवितादि-

वाताहतध्वजपटाग्रचलं समस्तं ॥

व्यामोहमत्र परिहृत्य धनादि मित्रे
धर्मे मतिं कुरुत किं बहुभिर्वचोभिः ॥५४॥

टीका—भो लोकाः गृहप्रियतमा स्त्री सुतपुत्रजीवितादि वातेन
पवनेन आहतं पीडितं ध्वजपटाग्रं तद्वत् चलं चपलं विजानीत ।
अत्र धनादिषु धनादि मित्रे व्यामोहं परिहृत्य त्यक्त्वा धर्मे मतिं
कुरुत । बहुभिः वचोभिः किं न किमपि ।

अर्थ—हे भाईयो, आ घर, स्त्री, पुत्र, जीवतर इत्यादि बंधूं पव-
नथी अथडाती ध्वजाना कपडा जेवूं चंचळ समजजो. अने धनादि
मित्रना विषैं मोह मूकी देई धर्म उपर चित्त लगाडो पटले बस्स
छे; वधारे शूं कहेवूं ?

पुत्रादिशोकशिखिशांतिकरी यतींद्र-
श्रीपद्मनंदिवदनांबुधरप्रसूतिः ॥
सद्बोधसस्यजननी जयतादनित्य-
पंचाशदुन्नतधियाममृतैकवृष्टिः ॥ ५५ ॥

टीका—अनित्यपंचाशत् जयतात् । किलक्षणा अनित्यपंचाशत् ।
उन्नतधियां उन्नतबुद्धीनां अमृतैकवृष्टिः । पुनः किलक्षणा अनित्य-
पंचाशत् पुत्रादिशोकाग्निशांतिकरी । पुनः किलक्षणा अनित्यपंचा-
शत् यतींद्रश्रीपद्मनंदिवदनांबुधरःमेघः तस्मात् प्रसूतिः उत्पना । पुनः
किलक्षणा अनित्यपंचाशत् सद्बोधसस्यजननी बोधधान्यजन्मभूमिः ।

अर्थ—आ अनित्यपंचाशत् जयवंत हज्यो. ते केवूं छे के, श्रीपद्म-
नंदि आचार्यना मुखरूपी मेघथी निकलेलूं छे; तेथी उत्तम बुद्धी-
वाळा माणस ऊपर अमृतनी वृष्टी करेछे. अने पुत्रादिकना वियोगथी
उपजेलां शोकने शांत करनारूं छे. बोधरूपी अनाज उपजावनारी
जन्मभूमीज छे.

इति श्रीअनित्यपंचाशत् संपूर्णा.

भावार्थ लखनारની પ્રાર્થના.

આ અનિત્યપંચાશત્ શ્રી પદ્મનંદિપંચવિંશતિ નામના સર્વમાન્ય પુસ્તકમાં તેની સંસ્કૃત ટીકાસહિત છે. તેનું અમે ગુજરાતીમાં ભાવાર્થ લખીને તેસાથે પ્રસિદ્ધ કવ્યો છે. મરણના લીધે તથા બીજા કારણોથી ઉપજેલો શોક મટાડવાનેમાટે એ ઘણો બોધ આપેછે. ગુજરાતી લોકોમાં મરણના પછવાડે રોવા કૂટવાનો નઠારો રિવાજ ચાલેછે તે એનાં હમેશ વાંચવા સાંભળવાથી નિકળી જશે. અને એનો ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાંતર કરવાનો અમારો હેતુ પણ તેજ છે. મરણના પછવાડે દસ દાડાસુધી વૈષ્ણવ લોકોમાં જેમ ગરુડપુરાણ સાંભળવાનો રિવાજ છે તેમ અમારા જૈની भाईयो અગિયાર દાડાસુધી આ અત્યંત સમાધાન આપનારું અનિત્યપંચાશત્ દરરોજ પાંચ પાંચ શ્લોક સાંભળતાં જશે તો તેનાંથી શોકનો વિસારો પડી તેમનાં મનને સ્થિરતા મળશે. અને અતિશય શોક કરવાથી અસાતાવેદનીય કર્મનો બંધ પડી આ ભવમાં તથા બીજા ભવમાં જે દુઃખ ભોગવવું પડેછે, તે એનાથી મટશે.

સોલાપૂર,
તા. ૫ જાનેવારી ૧૯૧૧.

હિરાચંદ નેમચંદ,
સોલાપૂર.

